

RAJKO ĐURIĆ

Rajka Đurića, novinara, pesnika, prevodioca i pisca, nisam sreo u Berlinu 2002. kada sam tamo nekim poslom boravio. Đurić je živeo u nemačkoj prestonici još od devedesetih jer je u jednom televizijskom intervjuu, koji je vodio Jugoslav Ćosić, rekao da je Milošević polio benzinom celu Jugoslaviju. Posle te izjave „nepoznata lica“ obila su mu stan i savetovano mu je da „nestane“. Za vreme studentskih demonstracija '68. u govoru pred kolegama koji o tome i danas svedoče, predložio je da Tito podnese ostavku na sve funkcije. Ove, 2006. godine, u jednoj kafanici blizu Radija, upoznao nas je Đorđe Malavrazić. Upitao sam ga: da li biste sa temom „Biti Rom“, hteli da učestvujete u mojoj emisiji? Đurić je svojim poreklom Rom. Prihvatio je poziv bez kolebanja. Najava koju sam izgovorio u emisiji, glasila je: „Viđeni srpski intelektualci pred mikrofonom, autobiografija, uživo.“

RAJKO ĐURIĆ:

Svi smo se oglasili plačem kad smo pali na zemlju. Kad bi čovek znao da rekonstruiše taj put, kad bi čovek češće prizivao svoje izgubljene i zaboravljene suze i razmišljao o njima, možda bi se malo izmenio. Možda bi donekle promenio svoj odnos prema drugom čoveku. Možda bi zaključio da smo svi mi braća po suzama.

Ja sam naučio tu lekciju u ranom detinjstvu od moje babe koja je, pričajući o lošim i zlim ljudima, govorila da ima i takvih koji mogu naterati mrtvaca da zaplače. I kamen da propišti. Te njene reči postale su mi neka vrsta uputstva kada sam počeo da istražujem holokaust Roma i da, tim povodom, razgovaram sa preživelim logorašima Aušvica, Aušvic-Birkenaua, Dahaua, Bergen-Belzena, Mathauzena, Jasenovca. Ovo sam opisao, na literarni način, u tekstovima „Ja sam Aušvic Nemač“ i „Svadba u Aušvicu“ koje je objavio 90-ih godina *Letter International* u Berlinu.

Ljudi koji su zaboravili da ih je majka rodila, spremni su na neviđene gadosti. Isto tako, ljudi koji zaboravljaju da su očevi i majke mogu lako i brzo da krenu putem nečovečnosti. U detinjstvu sam naučio i neke druge lekcije na koje sam se vratio kada sam pisao tekst „Živeo sam u Hegelovom grobu“. Jedna od tih lekcija je iz 50-ih godina kada je bilo zabranjeno držati koze. Mi smo imali jednu kozu koja je po nalogu mesne vlasti morala biti zaklana. Kada su je zaklali i rasporili iz nje su izronila dva jarenceta. Moja majka je pred tim prizorom kazala: „Teško nama, ova vlast je gora od smrti“. Tako sam ja počeo da stičem svest o našoj bivšoj vlasti, predstavu o anatomiji našeg državnog i društvenog sistema. Uvek je to moje razmišljanje pratila slika zaklane koze i dva jarenceta koja su uginula pre svog rođenja. Na ovo su se nadovezivali razni drugi događaji, počev od agrarne reforme i drame porodice moga druga iz detinjstva Vlade Matejića, preko kuluka izgradnje Doma kulture, koji je eto, ostao do danas nezavršen, pa sve do Đilasovog slučaja, čija mi je knjiga slučajno dospela do ruku kad sam bio dete, neznajući da ću kasnije, 90-ih godina sa njim i drugovati ovde u Beogradu.

S druge strane, već u detinjstvu sam se suočio s činjenicom šta to znači biti Rom. Bio sam, srećom, odličan đak i miljenik mojih učitelja, inače divnih ljudi. Ali, uvek se nađu pojedinci koji su skloni reći „Crne ti oči u glavi“. U mojoj školi u Malom Orašju, kod Smedereva, postojao je samo jedan dečak koji je pevušio pesmicu: „Cigu-ligu na taljige, taljige se polomiše, Cigani se potopiše“. Kada je prevršio meru, dobio je ono što je zaslužio. Ali to je video dežurni nastavnik, pa je ošamario mene tako snažno da mi je ispao zub. U znak protesta ja sam napustio školu, otišao kući i rekao mome dedi: „Od danas ja neću više da idem u školu“. Moj deda, iako nepismen, ali iskusan i mudar čovek, milujući me po kosi, kazao je: „Slušaj sinko, da bi bio bolji od njihovog najgoreg, moraš biti tri puta bolji od njihovog najboljeg, ne samo u školi, već na svakom mestu, u svakoj prilici, do kraja života“. Bilo je to ustvari, da tako kažem, moje prvo iskušenje, ili bolje rečeno, moja prva „vakcina“ koju sam dobio da bih savladao diskriminaciju, rasizam koji je Žan-Pol Sartr razjasnio na briljantan način u svome eseju „O antisemitizmu“. Rasisti su, pisao je Sartr, potencijalne ubice. Odista, čak i taj, koji me je nekada zadirkivao, završio je kao ubica. Od tada mi je postalo jasno da mržnja može dovesti do toga da duša postane izvor bola za telo i telo izvor bola i patnje za dušu. Srećom, u gimnaziji i na Filozofskom fakultetu u Beogradu nisam imao nikada problema zbog mog romskog porekla.

Radio sam kao prevodilac za vreme snimanja filma Aleksandra Saše Petrovića *Skupljači perja*. Tada sam video veliku bedu u kojoj su živeli Romi u Apatinu i Vršcu, to me je prenulo, takoreći uplašio sam se od te bede. To je nadilazilo i moje najcrnje slutnje o životu ljudi. Tada sam rekao sebi: „Ovi ljudi osuđeni su na tiho umiranje. Ovo je klanica ljudskih duša. Ti nešto moraš da učiniš“.

Sticaj okolnosti je doprineo da se upoznam sa Slobodanom Berberskim, neverovatno istrajnim i hrabrim čovekom, koji je prvi put otvoreno i javno progovorio o Romima u našoj zemlji. S druge strane, usled nataloženih nepravdi u bivšem jugoslovenskom društvu, u meni je sazrevala svest o potrebi da se promeni i društvo u ovoj našoj zemlji. Tako je došlo do toga da sam se zbližio sa Vladom Mijanovićem, tada studentom sociologije, i mnogim drugim kolegama sa Filozofskog, Prirodno-matematičkog, Poljoprivrednog i drugih tehničkih fakulteta.

Jun 1968. godine, u Studentskom gradu, sa zarobljenih vatrogasnih kola imao sam tu dužnost, da kažem i čast, da uputim poziv mojim kolegama, drugovima iz Studentskog grada, da pođu na Trg Marksa i Engelsa sa namerom da tamo organizujemo demonstracije. Nebojša Popov je objavio jednu fotografiju koja pokazuje Slobodana Miloševića kako u blizini tih vatrogasnih kola pravi beleške dok sam ja govorio. Na jednom konventu Filozofskog fakulteta, junskih dana 1968. godine, koji je držao akademik Mihailo Marković, moj profesor metodologije, tada, moram reći, moj najomiljeniji profesor, predložio sam da se Tito smeni sa svih funkcija. Kada su studentske demonstracije bile završene, Udba je počela da me saslušava. Moram reći, bili su odista vrlo korektni prema meni. Međutim, sa dosijeom koji sam dobio 1968. godine meni su bila zatvorena sva vrata što se tiče posla.

Politika je, srećom, sedamdesetih godina raspisala konkurs za pripravnike. Ja sam konkurisao i bio sam primljen. Problemi su, međutim, nastali kada sam završio pripravnčki staž. Jer, kadrovici bivšeg Centralnog komiteta nisu, naravno, bili saglasni da postanem novinar *Politike*. Ali, tadašnji zamenik glavnog urednika Aleksandra Saše Nenadovića, mudri Voja Đukić, poručio je kadrovicima: „On je bio najbolji, mi smo odlučili da ga primimo, a vi intervenišite“. Nisu, naravno, intervenisali. I tako sam ja postao novinar *Politike* zahvaljujući Voji Đukiću koga sam odista izuzetno cenio i zavoleo kao meni najbližeg čoveka. *Politika* je bila, mogu reći, moj novi veliki univerzitet. Čini mi se, vredniji od tri fakulteta. Tu su bili divni ljudi, izvanredni novinari, ljudi predani svom poslu i svom pozivu. Počev od Saše Nenadovića, tada glavnog urednika, Voje Đukića, Svete Ljubisavljevića, Slave Đukića, mog prijatelja i danas, Mire Radojčića sa kojim sam proveo mnoge dane i noći u razgovorima, Vaska Ivanovića, Vase Popovića, Dragana Markovića, Dragoslava Zire Adamovića, jednog predivnog čoveka, čoveka od koga sam mnogo naučio što se novinarstava tiče, pa do Viba s kojim sam takođe drugovao i koji mi je poklonio svoju knjigu „Budilnik“ sa posvetom: „*Rajku, koji ne dozvoljava da mu drugi kroje kapu*“, pa do starog Predraga Milojevića doajena novinarstva u našoj zemlji. I naravno, mnogih drugih ljudi izvan *Politike*, sjanih pisaca, intelektualaca. Neke moram da pomenem, jer su susreti s njima bili za mene „velike lekcije“. To je, recimo, bio susret sa Ivom Andrićem. Pokojni Zira Adamović poslao me je da za *Politiku* donesem priču od njega. Međutim, zbog zastoja u gradskom saobraćaju, ja sam zakasnio. To je bilo moje prvo i poslednje zakašnjenje, jer sam se uverio da je kašnjenje neka vrsta nepoštovanja ličnosti ljudi. Moram da pomenem i Crnjanskog s kojim sam imao više intervjua; Mešu Selimovića koji je meni ostao u najdražoj uspomeni kao sagovornik, jer to je odista bio čovek i pisac koji je znao i da sluša i da govori, čovek koji je znao šta je dijalog i kako se dijalog vodi, pa do Koče Popovića, Marka Ristića, Radeta Konstantinovića. Dakle, intelektualaca širom Jugoslavije, pa i Evrope mogu reći, jer sam bio na raznim simpozijumima i kod nas u zemlji i van naše zemlje u raznim evropskim metropolama i centrima.

Dakle, sve je to doprinelo, ako tako mogu da kažem, da steknem jedan neposredan uvid u život i da steknem ono što se zove horizont, bez kojeg verovatno i najučiniji čovek ostaje provincijalac. To mi je pomoglo dok sam pisao svoje knjige. Dosad sam ih napisao 34, od kojih naravno najveći broj predstavljaju knjige pesama, jer sam pre svega po vokaciji pesnik. Svi mi se u stvari rađamo kao provincijalci i svi živimo u svojim „špiljama“. Oni koji nisu kadri da blagovremeno napuste svoju „špilju“ postaju, ako tako mogu reći, *barbarogeniji* po navici. A navika je, kako je rekao Dostojevski – druga ljudska priroda. U to sam se uverio i kao novinar i kao bivši urednik kulturne rubrike *Politike*, jer sam imao prilike da tada čitam razne rukopise, počev od naših akademika do pisaca, istoričara, političara. Uočio sam da smo i tada imali akademika koji ne umeju akademski da misle, istoričara koji hronično boluju od kratkog pamćenja, pisaca koji, kako bi rekao Krleža, godinama ispisuju svrab iz svojih prstiju i, naravno, političara koji možda najbolje odgovaraju onim tipovima ličnosti koje su u svojim esejima na briljantan način opisali Nušić, Radoje Domanović ili Krleža, ili, pak, moj prijatelj Esad Ćimić u knjizi *Politika kao sudbina*. Možda bi za naše slušaoce bilo interesantno da se upitaju zašto baš mi ovde, u našoj

zemlji, imamo Nušića koji je tako pisao o vlasti, Radoja Domanovića koji je tako predstavljao političke vođe ili razne druge političke pojave, od kojih se izgleda nismo oslobodili sve do današnjeg dana. Ukratko, zašto je politika, pre svega, kod nas imala i ima takoreći značenje kuge?

S druge strane, to mi je omogućilo da saznam koliko u ovoj našoj zemlji, u ovom našem narodu imamo predivne, izuzetno pametne, izuzetno učene, obrazovane ljude. Dozvoljavam sebi da ovom prilikom pomenem samo jednog mog kolegu, Milana Vlačića, koji je valjda najobrazovaniji čovek i novinar, živa enciklopedija. Ali prema tim ljudima se oni koji imaju moć i vlast odnose najkomotnije, ne umeju se takvi ljudi ceniti, vrednovati i poštovati. To je znak ozbiljne bolesti društva i ostavlja neminovno posledice po društvo i njegov razvoj. U ozbiljnim državama, u zrelim društvima, mnogo se drži do takvih ljudi, dok su kod nas takvi ljudi od znanja i poštenja, čestiti ljudi, više nepoželjni nego poželjni. Upropašćavati najbolje, znači otvarati vrata najgorem. Doklegod se bude tako činilo, mi smo kao zemlja i društvo osuđeni na nazadovanje, ako ne i na propast.

* * *

Naravno, i novinarstvo i moj, da tako kažem, angažman na strani mog naroda, Roma, doprineli su da upoznam i mnoge Rome u našoj zemlji i izvan nje. Pored već pomenutog Berberskog, imao sam prilike da drugujem sa kolegom Slobodanom Glumcem, koji je takođe bio Rom, ili sa Mićom Popovićem, čija je majka bila Romkinja iz Loznice, ili sa mojim profesorom koji mi je predavao na Filozofskom fakultetu Miladinom Životićem. Uostalom, čovek koji je mnogo poznat ovoj radijskoj kući Aleksandar Acković, osnivač Trećeg programa Radio Beograda, takođe je bio romskog porekla. Ali vidite, kada o tome razgovaramo, postoje mnoge predrasude, stereotipi, itd. Moj profesor i prijatelj Miladin Životić, jednom prilikom, dok smo sedeli preko puta Radio Beograda u bašti „Šumatovac“, rekao mi je: „Ja se tebi divim kad možeš i javno da kažeš da si Rom. Ja, nažalost, još nemam tu hrabrost“. Zamislite Miladina Životića, koji je bio angažovan sve vreme u *praksis grupi*, koji je važio kao disident, koji je bio otpušten sa fakulteta zbog svog političkog angažmana, rekao je: „Ja još nemam hrabrosti da budem Rom“. Možda ova njegova izjava govori, s jedne strane, o težini pripadanja tom narodu i, s druge strane, o mogućnostima da čovek može odista da se oseća ravnopravnim u ovom društvu kao Rom. Ili, da budemo malo uopšteniji, o težini šta znači biti drugi i drugo u smislu kako je to rekao Žan-Pol Sartr.

Na moj odlazak u Berlin, gde sam boravio duže vreme, primorao me je bizaran razlog. To je bilo zbog moje izjave na Trećem kanalu Televizije Beograd, tj. za vreme intervjua sa našim kolegom Jugoslavom Čosićem, koji sada vodi „Poligraf“. Tada sam rekao da je Milošević polio celu Jugoslaviju benzinom i da sad svaka luda može izazvati požar neviđenih razmera. Nažalost, to se dogodilo i mi smo to doživeli. Zbog te rečenice bio mi je, nakon dva dana, obijen stan i sve vredno iz njega odneto. Tada mi je jedan moj kolega rekao: „ako se ne ukloniš u roku od dva dana, bićeš ubijen u hodniku Makedonske 31“ – gde inače stanujem – „i biće objavljeno: istraga je u toku!“ To su bili razlozi zbog kojih sam morao da napustim Beograd i odem u Berlin, gde sam živeo do 2004. godine.

Vreme provedeno tamo mi je omogućilo da upoznam mnoge nemačke intelektualce, među njima i Gintera Grasa, kao i čitav niz romskih intelektualaca, počev od sjajnih pisaca kao što je bio Mateo Maksimov iz Pariza, autor mnogih romana. Zatim, tu je Balcar, romski pisac koji je napisao 12 romana na finskom i koji danas predstavlja možda najznačajnijeg finskog autora. Upoznao sam Hozea Maju iz Španije, pa Marijelu Mer, jednu neverovatno hrabru ženu, Romkinju iz Ciriha, koja je napisala više poznatih romana i ima izuzetno veliki ugled u švajcarskoj literaturi, itd., itd. Upoznao sam i romske pisce koji su autori prvih memoara. Reč je o bivšim zatočenicima konclogora u Aušvicu i Aušvic-Birkenauu. To su, verovatno, moji najtužniji susreti tokom mog celokupnog života. Naime, to su uvek bili razgovori koji su bili prekraćivani suzama, čak i jecajima. Interesantno je da većinu čine žene koje su u svojoj najranijoj mladosti prošle taj užas, Aušvic, Aušvic-Birkenau, Ravensbrik. Jedna od njih koja je objavila memoare, Čaja Stojka, ispričala mi je jednu epizodu koja je dovoljna sama po sebi da ilustruje taj život. Rekla je: „Moju majku su odveli u gasnu komoru kada su videli da ima jedan privezak oko vrata. U tom privesku bio je pepeo moga ubijenog oca“. Ili jedna druga neobična priča, koja omogućava da se shvati kompleksnost nekih istorijskih događaja i procesa, potiče od jedne druge, izuzetno lepe žene, bivše zatočenicice logora Aušvic-Birkenau. Ona mi je jednom rekla – Znaš, mene je spasio esesovac. – Ja sam se prenuo i pitao – Kako? – Pa, kaže ona, jednostavno, on se zaljubio u mene. Ljubav je najmoćnija stvar u životu – kazala je ona. Izgleda da ova žena odista ima pravo. Nju je, dakle, i u paklu spasila ljubav. Ja sam na početku pomenuo priču o suzama, a evo druge lekcije koja nas uči da je ljubav takođe spasonosna stvar, najmoćniji lek i valjda najvažnije osećanje koje čovek, dok je čovek, mora gajiti u svome srcu i u svojoj duši.

Mi smo, nažalost, doživeli ono što smo doživeli. Kada sam u Berlinu u nekoj biblioteci prisustvovao literarnoj večeri stekao sam snažan i šokantan utisak. Svi prisutni ljudi sa naših prostora odjednom su počeli da se izjašnjavaju kao Hrvati, kao Slovenci, kao Muslimani, kao Srbi – a ja sam imao utisak kao da sve grane otpadaju sa drveta i ptica koja leti više nema mesta na tom drvetu. I to osećanje, koje sam prvi put doživeo u toj biblioteci za vreme literarne večeri, navelo me je da napišem esej koji sam drugom prilikom pročitao. Opet sam varirao Slobodana Miloševića, jer su on i Tuđman bili ti koji su doveli do raspada Jugoslavije i do užasa koji smo doživeli. Pročitao sam pesmu „Zverodan Zverošević“. Nakon te pesme publika se oglasila gromoglasnim smehom, pa mi se učinilo da smo se svi ponovo ujednili, makar za trenutak.

Đilas je u esejima, koji su objavljeni u *Politici* avgusta 1991. godine, vrlo jasno predočio da ako bude došlo do rata, onda će to biti najstrašniji rat koji je Evropa doživela. Osim toga, Đilas je već avgusta 1991. godine rekao – postoji tekst koji je *Politika* tada objavila – da će NATO sigurno intervenisati ako se ovo naše ludilo nastavi. Ali kratko pamćenje, ta strašna bolest od koje pati ova sredina, kako je upozoravao pametni Marko Ristić, onemogućava ljudima da se sete i onoga što se takoreći dogodilo juče, a nekmoli pre 10 godina. Kada već govorimo o sećanjima, možda bi bilo dobro da se setimo šta je još 1902. godine napisao Milan Grol u tekstu „San“. To je verovatno najkraći i najpregnantniji tekst o Srbiji i srpskom društvu. Danas kada ga pročitamo stiče se utisak da je Milan Grol svedok našeg doba. Ali,

uprkos svemu, ja verujem da mi imamo snage da, zbog naše dece i našeg potomstva, počnemo da verujemo u budućnost, jer je budućnost jedina ta koja nam može doneti sreću. Ja sam nedavno rekao, varirajući ona četiri S – „Samo sreća Srbiju spašava“. I kada budemo počeli da o tome razmišljamo kao zreli ljudi, kao zrelo društvo, počće da se ostvaruje taj san o slobodi i sreći. Dotle nam preostaje gorko saznanje i opomena: „Da se nismo raspali, ne bi se znalo da smo najgori!“

31. avgust. 2006.